

Johannes Bergh

Ungdommer i norske fengsler
Kriminalitet blant barn og unge.
Del 3

Notater

Forord

Dette notatet er del 3 av i alt 3 rapporter fra et prosjekt som beskriver kriminalitet blant barn og unge i Norge. De tre notatene bygger på fire ulike statistikker fra det norske rettssystemet. Prosjektet har hatt som siktemål, innenfor de gitte ressursrammer, å gi en best mulig oversikt over barn og unges kontakt med rettssystemet i de siste 10 årene. Det første notatet er basert på statistikken over anmeldte og etterforskede lovbrudd, det andre tar for seg reaksjonsstatistikken, mens det siste notatet tar utgangspunkt i fengslingsstatistikken.

De fire statistikkene kan sees som beskrivelser av ulike ledd i det norske rettssystemet: En sak starter ved at et lovbrudd blir anmeldt, for så å bli etterforsket. Oppklarte saker kan resultere i straffereaksjoner mot lovbrysterne, blant annet gjennom en dom gitt av domstolene. Saken kan da ende opp med at gjerningspersonen må sone en fengselsstraff. De fire statistikkene kan med andre ord brukes som en samlet oversikt over hva som skjer med barn og unge i rettssystemet. De ulike kriminalstatistikkene inneholder ulike enheter - for eksempel lovbrudd, gjerningspersoner, straffereaksjoner, og nyinnsettelse i fengsel. I tillegg beskriver statistikkene ulike tidspunkter i de enkelte rettsprosessene. Begge disse forholdene gjør at de fire kriminalstatistikkene ikke er direkte sammenliknbare. Ulikhetene i statistikkene gir imidlertid en mulighet til å beskrive flere sider ved barne- og ungdomskriminaliteten. Statistikken over anmeldte og etterforskede lovbrudd kan si noe om mengden av og typen kriminalitet de unge utfører (del 1). Statistikken over straffereaksjoner gir et bilde av mengde og type straff de unge lovbrysterne blir utsatt for, samt sammenhengen mellom straff og typer lovbrudd (del 2). Fengslingsstatistikken gir en mulighet til å beskrive de mistenkte eller dømte lovbrysterne som har blitt utsatt for den strengeste sanksjonen samfunnet kan ilegge (del 3).

Del 1 er utarbeidet av prosjektleder Reid Jone Stene, del 2 av rådgiver Ulla Haslund og del 3 av førstekonsulent Johannes Bergh.

Prosjektansvarlig har vært Berit Otnes, Seksjonsleder, Seksjon for leveårsstatistikk

Prosjektet er gjennomført på oppdrag fra Justisdepartementet.

Sammendrag av publiserte Notater i prosjektet "Kriminalitet blant barn og unge"

Barn og unge inn i rettssystemet. Kriminalitet blant barn og unge. Del 1.

23 500 barn og unge ble i løpet av 2001 utpekt som lovbrutere av politiet, i følge statistikken over ferdig etterforskede straffesaker. De rundt 20 år var mest overrepresentert, og mer enn 12 prosent av alle menn i alderen 18 og 19 år ble i løpet av dette året tatt for et eller flere lovbrudd. Statistikken viser også at et betydelig antall barn under den kriminelle lavalder blir konfrontert med politiet på grunn av lovbrudd. Hvilke lovbrudd bli de unge tatt for? Blir dagens ungdomsgenerasjon tatt for flere og andre lovbrudd enn tidligere ungdomsgenerasjoner? I dette notatet fremgår det at barn og unge utgjør en større del av det registrerte kriminalitetsbildet enn for bare 4-5 år siden. Barn under den kriminelle lavalder blir oftest tatt for mindre grove vinningslovbrudd og skadeverk. I løpet av 1990-tallet er langt flere barn kommet i kontakt med politiet på grunn av naskeri og graffiti. Blant de yngste er det like mange jenter og gutter som blir tatt for simpelt tyveri og naskeri. De fleste i alderen 15-20 år blir som før tatt for trafikk- og vinningskriminalitet. I løpet av de siste 5-6 årene har det imidlertid vært en kraftig økning i antallet ungdommer tatt for narkotika. Av alle 15-20-åringene som ble tatt for forbrytelser i 2001, hadde hver tredje en narkotikaforbrytelse som sitt hovedlovbrudd. Flere ungdommer blir også anmeldt for vold. Dette er noen av hovedresultatene i denne detaljerte oversikten over den registrerte barne- og ungdomskriminaliteten.

Stene, Reid J. (2003). Notat nr. 2003-13. Statistisk sentralbyrå.

Straffereaksjoner mot unge. Kriminalitet blant barn og unge. Del 2.

Nær 24 000 unge i alderen 15-20 år ble registrert straffet i 2001, 8 100 for forbrytelser og 15 500 for forseelser. Vel 4 000 av de unge fikk to eller flere straffereaksjoner i løpet av året, slik at det samlede antall reaksjoner mot unge var 28 500, dvs. 89 reaksjoner per 1 000 unge i befolkningen. For øvrige aldersgrupper sett under ett var forholdstallet 64 reaksjoner per 1 000 i befolkningen.

Straffereaksjoner mot unge gjelder, som i øvrige aldersgrupper, oftest trafikkforseelser. De meget høye tallene for denne typen kriminalitet gjør at den lett dominer bildet. Holder vi forseelsesaker utenfor, finner vi at narkotikakriminalitet er hyppigste årsak til reaksjoner mot unge. Deretter følger vinningskriminalitet og voldskriminalitet. Antall reaksjoner mot unge for narkotikakriminalitet ble sjudoblet i løpet av tiåret 1991-2001, mens reaksjoner for annen kriminalitet mot denne aldersgruppen økte med 24 prosent. Til sammenlikning ble reaksjoner for narkotikakriminalitet mot 21-åringene og eldre tredoblet, mens reaksjoner for annen kriminalitet her økte med 69 prosent.

Kvinneandelen blant straffede øker i alle aldersgrupper og mest blant de unge.

Et at de mest markante utviklingstrekk i perioden 1991-2001 er økt bruk av økonomisk straff og mindre bruk av fengselsstraff. Dette gjør seg enda mer gjeldende for ungdom enn for øvrige aldersgrupper.

Haslund, Ulla (2003). Notat nr. 2003-14. Statistisk sentralbyrå.

Ungdommer i norske fengsler. Kriminalitet blant barn og unge. Del 3.

Antall nyinnsettelse av ungdommer, det vil si personer i alderen 15 til og med 20 år, har i de siste årene variert mellom 1 000 og 1 200 tilfeller, eller fra 320 til 360 innsettelse per 100 000 innbyggere i denne aldersgruppen. De andre kriminalstatistikkene over etterforskede forbrytelser, siktede personer og straffereaksjoner viser konsekvent at ungdommer er overrepresentert i forhold til andre aldersgrupper. I statistikken over fengslinger ligger ungdommer forholdsvis nært, men likevel noe over gjennomsnittet av innsettelse i forhold til befolkningsstørrelse, mens det er de "unge voksne" i

gruppen fra 21 til og med 29 år som er tydeligst overrepresentert. Statistikken viser videre at den viktigste bakgrunnen for innsettelse av ungdommer er vinningslovbrudd.

Ungdommene som blir satt i norske fengsler er i all hovedsak gutter, og de kommer vanligvis fra tettbygde eller urbane deler av landet. Utenlandske statsborgere utgjorde i 2000 13 prosent av nyinnsettelsene av ungdommer.

Bergh, Johannes (2003). Notat nr. 2003-15. Statistisk sentralbyrå.

Innhold

Forord.....	3
Sammendrag av publiserte Notater i prosjektet "Kriminalitet blant barn og unge"	5
1. Innledning.....	9
2. Omfang av fengslinger av ungdommer.....	10
3. Økt bruk av varetekt.....	11
4. Vinningslovbrudd er vanligste årsak til fengsling	13
5. Hvem er ungdommene i norske fengsler?	15
6. Konklusjon	17
Litteratur.....	18
De sist utgitte publikasjonene i serien Notater.....	19

1. Innledning

I dette tredje notatet om kriminalitet blant barn og unge er temaet ungdommer som blir satt i fengsel. Statistisk sentralbyrås fengslingsstatistikk danner derfor grunnlaget for analysen. De to tidligere notatene i denne serien har fokusert på henholdsvis anmeldte og etterforskede lovbrudd (Stene 2003) og straffereaksjoner (Haslund 2003). Da fengslingsstatistikken bare dekker de som faktisk blir satt i norske fengsler, gir den ikke noe fullgodt bilde av kriminaliteten i samfunnet, som sådan. Derimot dekker statistikken de mistenkte eller dømte lovbrysterne som har blitt utsatt for de strengeste sanksjonene samfunnet kan ilegge.

Fengslingsstatistikken er særlig egnet til å besvare to spesifikke problemstillinger, som kan ledes ut i fra det mer generelle temaet i notatserien: kriminalitet blant barn og unge. For det første er det grunn til å kartlegge omfanget av og typer av fengslinger av ungdommer i Norge, og hvilke typer lovbrudd som danner grunnlaget for fengslingene. Altså: *Hvor stort er omfanget av fengslinger av ungdommer i Norge, og hvilke lovbrudd fører til fengslingene?*

Den andre problemstillingen kan kort formuleres som: *Hvem er ungdommene som blir satt i norske fengsel?* Har de noen avvikende trekk sammenlignet med andre ungdommer i det norske samfunnet? Dette, og liknende spørsmål, er sentrale innen kriminologisk forskning, men knyttes særlig til retninger innen kriminologien som forsøker å forklare kriminelle handlinger ut i fra den sosiale bakgrunn og de sosiale erfaringer til den enkelte (Hauge 2001, Greenwood 2002, Tolan 2002). Vi ønsker ikke å plassere oss innenfor en bestemt retning eller teoretisk innfallsvinkel til studiet av kriminalitet, og vi ser det heller ikke som vår oppgave å peke på årsaker til kriminalitet. Derimot ønsker vi å peke på enkelte sammenhenger på individnivå som er interessante uansett teoretisk innfallsvinkel, og som kan være et utgangspunkt for arbeid med forebyggende tiltak mot ungdomskriminalitet. I den grad man finner sosiale grupper som er overrepresentert i statistikken, kan et slikt funn danne grunnlag for å identifisere hvilke grupper eventuelle forebyggende tiltak bør rettes mot.

Fengslingsstatistikken gir bare noen begrensede muligheter til å besvare problemstillingen, men vi vil utnytte de mulighetene som faktisk ligger i materialet. I tillegg til å fokusere på de innsattes alder, som er premisset for notatet, vil vi benytte bakgrunnsvariablene kjønn, geografisk bakgrunn, og til en viss grad, statsborgerskap.

Definisjoner og avgrensninger

For å kunne presentere fengslingsstatistikken på en forståelig og riktig måte, er det nødvendig å avklare og definere noen sentrale begreper. Et viktig begrep i notatet er "ungdommer", som defineres som de over den kriminelle lavalder, men under 21 år; altså de fra 15 til og med 20 år. Vi vil også benytte en referansekategori av "unge voksne" som er de fra 21 til og med 29 år. De som er 30 år eller eldre kaller vi "voksne".

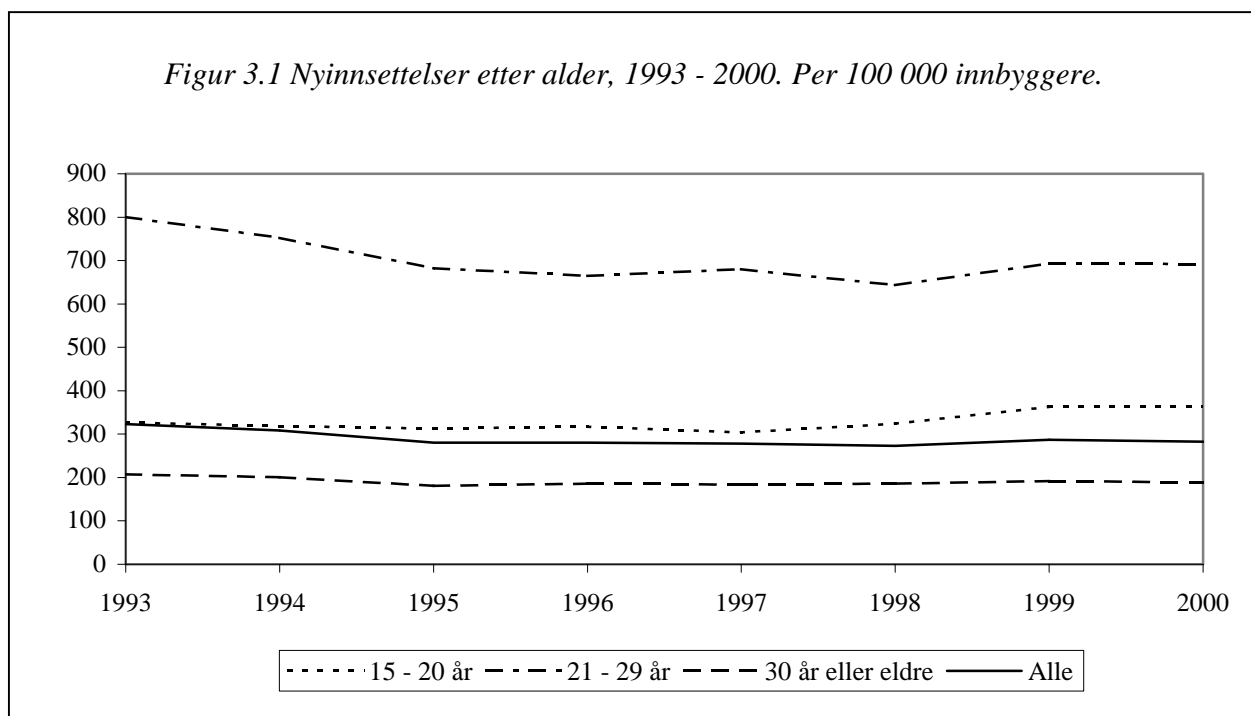
Statistisk sentralbyrås fengslingsstatistikk inneholder flere ulike grupper av enheter. For å begrense kompleksiteten og for å maksimere antall enheter i gruppen vi ønsker å studere, nemlig ungdommer, velger vi å benytte en enkelt type av enheter i den påfølgende analysen. Enheten er "nyinnsettelse", som er innsettelse i norske fengsler i løpet av et år, til soning av fengselsdom, til varetekt eller til sikring. Det er viktig å skille denne enheten fra enheten personer, da en person kan inngå i statistikken over nyinnsettelse flere ganger i løpet av et år, hvis hun eller han blir satt i fengsel flere ganger.

Vi ser også grunn til å nevne noen begrensninger ved fengslingsstatistikken, som gjør det vanskelig å foreta en like utstrakt sammenlikning over tid som det ble gjort i Haslund (2003) og Stene (2003). I løpet av 1980-tallet var fengslingsstatistikken basert på summariske data, som ikke er direkte sammenlignbare med de individdata som Statistisk sentralbyrå publiserte fra og med 1991. Videre var individdataene i de første årene forbundet med noen feil, som dels var knyttet til beregningen av alder. Da utgangspunktet for notatet nettopp er aldersvariabelen, som gir grunnlag for å identifisere

ungdommene i materialet, vil disse feilene begrense mulighetene for analyse av dataene fra første halvdel av 1990-tallet. Vi har tilgang til noen rettelser av dette materialet, men disse er lite detaljerte, og vil bare bli benyttet i enkelte av de kommende analysene. Våre analyser i vil derfor ha et varierende, men begrenset tidsperspektiv, som ikke strekker seg lenger tilbake enn til 1993.

2. Omfang av fengslinger av ungdommer

De to foregående notatene basert på statistikken over anmeldte og etterforskede lovbrudd, samt straffereaksjoner, viste en klar overrepresentasjon av ungdommer. De unge stod for en større andel av de anmeldte lovbruddene og ble tildelt en større andel av de utdelte straffereaksjonene enn hva disse gruppenes andel av befolkningen i Norge skulle tilsi. Dette er velkjente funn fra kriminalstatistikken, som det er grunn til å tro at også vil gjøre seg gjeldende i fengslingsstatistikken. Figur 3.1 tyder på at det til en viss grad er tilfelle, men at ungdommer bare i liten grad avviker fra gjennomsnittet i befolkningen. Hvis vi sammenligner dette med figuren over siktede (Stene 2003, figur 4), samt tabellen over straffereaksjoner (Haslund 2003, tabell 2), må vi trekke konklusjonen at ungdommer, i mindre grad enn de eldre aldergruppene, havner i fengsel etter å ha vært siktet eller straffet for et lovbrudd.

Omfanget av fengslinger av ungdommer i perioden 1993 til 2000 økte fra cirka 1 000 til i underkant av 1 200. Det tilsvarer fra 320 til 360 per 100 000 innbyggere. Ungdommer ligger hele tiden så vidt over gjennomsnittet i befolkningen når det gjelder innsettelse i fengsel, og avstanden øker noe i perioden fra 1993 til 2000. I 2000 er det 80 flere innsettelse av ungdommer per 100 000 innbyggere, enn i befolkningen som helhet.

Den klart overrepresenterte gruppen i figur 3.1 er de unge voksne, altså aldersgruppen fra 21 til 29 år. "Innsettelsesraten" av unge voksne er omtrent dobbelt så høy som for ungdommer, selv om de to gruppene nærmer seg hverandre noe i perioden fra 1993 til 2000.

Det største *antallet* innsettelse finner vi i den eldste aldersgruppen som hadde rundt 5 000 innsettelse per år i perioden. Når vi gjør disse tallene relative i forhold til befolkningstall, blir dette likevel den klart minste gruppen, med omtrent 200 årlige innsettelse per 100 000 innbyggere.

Vi har kun benyttet en grov aldersinndeling i figur 3.1. Det er derfor grunn til å tro at linjene for de tre alderskategoriene inneholder stor intern variasjon. Når det gjelder den yngste alderskategorien, som jo er vårt hovedfokus i notatet, ser vi klare forskjeller. Det er få personer under 18 år blant de som blir fengslet. I perioden fra 1993 til 2000 var det hvert år mellom 90 og 160 innsettelse av personer under 18 år. Det tilsvarer mellom 60 og 100 innsettelse per 100 000 innbyggere i denne aldersgruppen¹.

Noen spørsmål som reiser seg med utgangspunkt i figur 3.1 er: Hvem er ungdommene som blir satt i norske fengsler? Og, hva er bakgrunnen for deres innsettelse? Vi skal bruke resten av notatet til å besvare de to spørsmålene, og vi begynner med det siste. Vi vil først studere hvilke typer innsettelse de unge blir utsatt for; blir de satt inn til soning av dom, i varetekt, eller i sikring? Vi er også interessert i lengden på fengselsstraffen til de som blir satt inn til soning av dom. Deretter vil vi undersøke om det er noen bestemte forbrytelser og/eller forseelser som utmerker seg som grunnlaget for ungdommenes innsettelse, sammenlignet med de eldre aldersgruppene.

3. Økt bruk av varetekt

De som havner i den norske fengslingsstatistikken har blitt utsatt for én av tre mulige sanksjoner: Fengselsdom, varetekt eller sikring. Antallet som blir satt i sikring er forholdsvis lite, så det er særlig skillet mellom fengselsdom og varetekt som er interessant i vår sammenheng. Tabell 3.1 gir et bilde av fordelingen på de ulike reaksjonstypene etter alder fra 1996 til 2000.

Tabell 3.1 Nyinnsettelse i fengsel etter type reaksjon og alder. 1996 - 2000. Per 100 000 innbyggere og antall

		1996	1997	1998	1999	2000
<i>Per 100 000 innbyggere</i>						
Fengselsdom	15-20 år	201	188	196	193	197
	21-29 år	440	446	418	413	419
	30 + år	134	127	127	126	130
	Alle	192	186	181	178	181
Varetekt	15-20 år	116	116	128	170	166
	21-29 år	224	233	225	280	272
	30 + år	52	57	58	66	59
	Alle	87	92	92	109	102
Sikring	15-20 år	-	-	-	-	-
	21-29 år	1	1	-	0	1
	30 + år	1	0	0	0	0
	Alle	1	0	0	0	0
Totalt	15-20 år	317	304	324	363	363
	21-29 år	665	680	643	693	692
	30 + år	186	184	186	192	189
	Alle	280	278	273	287	283

¹ De nøyaktige tallene for innsettelse av personer i alderen 15 - 17 år i absolutte tall per år fra 1993 til 2000, er: 113 (i 1993), 101, 89, 93, 104, 104, 157 og 141 (i 2000). Per 100 000 innbyggere i samme periode, utgjør det: 69, 63, 56, 58, 66, 66, 99 og 89.

Figur 3.1 Forts. Antall

		1996	1997	1998	1999	2000
Fengselsdom	15-20 år	654	603	624	615	629
	21-29 år	2 646	2 646	2 432	2 352	2 335
	30 + år	3 460	3 324	3 370	3 371	3 516
	Alle	6 760	6 573	6 426	6 338	6 480
Varetekt	15-20 år	378	370	409	544	532
	21-29 år	1 350	1 380	1 311	1 595	1 518
	30 + år	1 341	1 486	1 532	1 755	1 591
	Alle	3 069	3 236	3 252	3 894	3 641
Sikring	15-20 år	-	-	-	-	-
	21-29 år	6	4	-	2	3
	30 + år	15	4	5	3	9
	Alle	21	8	5	5	12
Totalt	15-20 år	1 032	973	1 033	1 159	1 161
	21-29 år	4 002	4 030	3 743	3 949	3 856
	30 + år	4 816	4 814	4 907	5 129	5 116
	Alle	9 850	9 817	9 683	10 237	10 133

Vi ser av tabellen at gruppen unge voksne står for omtrent dobbelt så mange innsettelse i forhold til befolkningen, som ungdommer, noe figur 3.1 også indikerte. Overrepresentasjonen av gruppen 21 til 29 år er tydelig både når det gjelder innsettelse til soning av fengselsdom og i varetekt.

Tabellen indikerer videre en klar utvikling over tid når det gjelder forholdet mellom reaksjonstypene som kan leses ut av både "per 100000 innbyggere" og "antall" i tabell 3.1. Alle grupper blir i økende grad satt i varetekt, men økningen er særlig markant for ungdommer. All økning i nyinnsettelse av ungdommer i figur 3.1 kan faktisk forklares med et økt antall innsettelse i varetekt, og i 2000 har ungdomsgruppen nesten like mange innsettelse i varetekt som til soning av fengselsdom. Tallene for fengselsdom er stort sett stabile for denne aldersgruppen. Våre tall viser også at antall overføringer fra varetekt til soning av dom har gått noe opp for ungdommer². Statistikken viser altså en klar økning i bruk av varetekt for ungdommer, og at en større andel av de som blir satt inn til soning, allerede har tilbrakt tid i varetekt. Vi vet ikke hvor mange av de som blir satt i varetekt som blir løslatt uten å få en dom mot seg.

Vi har noe informasjon om hva som skjer med de som blir satt inn for soning av fengselsdom, da vi kjenner lengden på de ubetingede dommene de har mottatt. Siden det ble funnet en sammenheng mellom alder og straffereaksjoner (Haslund 2003, del 2 i prosjektet), er det grunn til å videreføre analysen til de som faktisk blir satt i norske fengsler til soning av en dom. Tabell 3.2 viser den gjennomsnittlige ubetingede dommen til de som blir satt inn til soning i 1999 og 2000, etter alder.

² Antall ungdommer som blir overført fra varetekt til soning har økt fra 86 i 1998 til 131 i 2000.

Tabell 3.2 Nyinnsettelse til soning av dom, etter alder. 1999 og 2000. Gjennomsnittlig antall dager i ubetinget dom

	1999	2000
15 - 20 år	60	56
21 - 29 år	80	83
30 + år	100	104
Alle	89	92
Antall		
15 - 20 år	615	629
21 - 29 år	2352	2335
30 + år	3516	3516

Vi ser en klar sammenheng mellom lengden på dommen og alder. Ungdommene får de korteste straffene: litt under 2 måneder i gjennomsnitt. De unge voksne får i gjennomsnitt cirka 20 dager lengre straffer enn ungdommene. Likevel ligger de voksne på det høyeste nivået med et gjennomsnitt på i overkant av 100 dager. For øvrig henviser vi til Haslund (2003) som inneholder en fyldigere analyse av straffereaksjoner mot ungdommer.

De relativt korte dommene ungdommene får, kan forklare hvorfor så mange av nyinnsettelsene av ungdommer blir registrert som varetekt. Korte dommer kan nemlig bety at de som allerede har sittet i varetekt får omgjort all sin tid til soning, og blir dermed ikke registrert som innsatt til soning. En annen mulig forklaring er at domstolene er restriktive med å dømme ungdommer til fengselsstraff, men at de ikke er like tilbakeholdne når det gjelder bruk av varetekt. Dermed utgjør varetekt en større andel av alle innsettelsene i denne aldersgruppen. Vi har ikke anledning til å undersøke holdbarheten av disse og eventuelle andre forklaringer på det relativt store antall varetektsinnsettelse blant ungdom.

Hvis vi ser tabellene 3.1 og 3.2 i sammenheng, har vi grunnlag for å trekke noen foreløpige konklusjoner når det gjelder fengslinger av ungdommer i Norge. For det første er ungdommer svakt overrepresentert i statistikken over nyinnsettelse de senere år. Videre er i underkant av halvparten av fengslingene av ungdommer egentlig innsettelse i varetekt - en andel som er atskillig høyere enn for eldre aldersgrupper. Den andre halvparten av innsettelsene av ungdommer går til soning av dom. Den gjennomsnittlige dommen som disse ungdommene må sone er betraktelig kortere enn for gjennomsnittet av alle innsettelse. Kombinasjonen av en stor andel varetektsinnsettelse og relativt korte dommer viser at ungdommer som havner i fengsel tilbringer kortere tid bak murene enn deres eldre medfanger.

4. Vinningslovbrudd er vanligste årsak til fengsling

Fengslingsstatistikken gir en oversikt over hvilke lovbrudd som danner grunnlaget for innsettelsene. Det knyttes bare ett lovbrudd til hver innsettelse, nemlig det såkalte hovedlovbruddet³. Lovbruddene knyttes både til de som er dømt, og til de som er varetektsfengslet. I gjennomgangen av denne statistikken er det grunn til å huske at ungdommer i større grad enn andre ble satt i varetekt i de siste årene, og er således bare siktet, og ikke dømt, for de aktuelle hovedlovbruddene.

Tabell 3.3 viser fordelingen av nyinnsettelse i forhold til befolkningsstørrelse, etter alder, forbrytelser og forseelser, samt et utvalg av lovbruddstyper. Vi har valgt ut lovbrudd som vi antar er typiske "ungdomslovbrudd".

³ Hovedlovbruddet er det lovbruddet som ifølge loven kan ilegges strengest straff.

Tabell 3.3 Nyinnsettelse i fengsel etter alder og lovbruddsgruppe. 1996 - 2000. Per 100 000 innbyggere

Alder	1996				1997				1998			
	15-20	21-29	30 +	Alle	15-20	21-29	30 +	Alle	15-20	21-29	30 +	Alle
I alt	317	665	186	280	304	680	184	278	324	643	186	273
Forbrytelser	227	479	117	189	215	495	123	194	233	465	125	191
Narkotika ¹	29	101	24	38	36	117	30	45	37	107	31	44
Vinning ²	106	198	35	70	90	197	37	69	103	182	39	68
Skadeverk	5	6	1	2	4	5	1	2	3	4	1	2
Vold ³	69	109	23	42	72	119	22	43	76	114	22	42
Forseelser	89	180	67	89	87	180	60	83	90	173	59	81
Trafikk ⁴	85	153	57	76	78	146	49	68	83	143	49	67
Ukjent	2	6	2	2	2	6	1	2	2	5	1	2

Alder	1999				2000			
	15-20	21-29	30 +	Alle	15-20	21-29	30 +	Alle
I alt	363	693	192	287	363	692	189	283
Forbrytelser	280	523	133	208	276	518	129	203
Narkotika ¹	43	116	31	46	41	124	30	46
Vinning ²	131	205	40	75	118	186	36	67
Skadeverk	7	7	1	2	8	7	1	3
Vold ³	77	121	25	45	88	121	25	46
Forseelser	81	164	58	77	85	168	58	78
Trafikk ⁴	77	144	51	68	82	152	52	70
Ukjent	2	6	1	2	2	6	2	2

1 Omfatter "narkotikaforbrytelser" og "grove narkotikaforbrytelser" i henhold til straffelovens paragraf 162, samt forbrytelser mot legemiddeloven.

2 Kategorien inneholder en forseelse, nemlig naskeri. Ellers inneholder den følgende forbrytelser: Innbrudd, tyveri, utpressing og ran.

3 Består av følgende lovbrudd: Vold mot offentlig tjenestemann, forsettlig forvoldelse av ildebrann, forbrytelse mot den personlige frihet, samt forbrytelse mot liv, legeme og helbred.

4 Forseelser mot veitrafikkloven.

Den viktigste grunnen til at ungdommer blir satt i fengsel er vinningslovbrudd, som utgjør i overkant av en tredjedel av innsettelsene av ungdommer. Trafikkforseelser og vold er også sentrale årsaker til innsettelsene, da hver av kategoriene utgjør noe over 20 prosent av innsettelsene.

Narkotikaforbrytelser og skadeverk utgjør en forholdsvis liten andel av innsettelsene av ungdommer. Dette bildet er stabilt i perioden fra 1996 til 2000.

Det mønsteret som har tegnet seg i tidligere tabeller og figurer over aldersfordelingen i fengslingsstatistikken, ser stort sett ut til å være gyldig på tvers av lovbruddskategorier. De unge voksne dominerer statistikken med en klar overrepresentasjon av nye innsettelse; de som er 30 år eller eldre har færrest innsettelse i forhold til befolkningen, mens ungdommene ligger et sted imellom. Vår antakelse om at de utvalgte lovbruddene i tabellen er typiske "ungdomslovbrudd" blir bekreftet, med ett viktig unntak. Ungdommer er underrepresentert i statistikken over nyinnsettelse som har grunnlag i narkotikaforbrytelser; en kategori som er spesielt tydelig dominert av gruppen fra 21 til 29 år. Dette bildet avviker fra det vi så i Stene (2003), hvor ungdommene var tydelig overrepresentert blant de siktede for narkotikaforbrytelser.

Tabell 3.3 viser ellers at ungdom ligger noe over gjennomsnittet når det gjelder innsettelse for vinningsforbrytelser, skadeverk, voldsforbrytelser og trafikkforseelser. Disse tendensene er stabile

over tid, selv om omfanget av innsettelse økte i perioden fra 1996 til 2000. Økningen i fengslinger av ungdommer de siste årene, som ble synliggjort i figur 3.1, kan ikke forklares med utgangspunkt i bestemte lovbrudd. Alle lovbruddene i tabellen, med unntak av trafikkforseelser, har en økning i innsettelse av ungdommer i perioden.

5. Hvem er ungdommene i norske fengsler?

Tittelen i denne avsluttende delen peker på et viktig spørsmål som fengslingsstatistikken kan gi noe av svaret på. Spørsmålet er viktig, dels fordi en slik analyse kan danne grunnlaget for forebyggende arbeid, hvor det er nyttig å kunne peke på hvilke grupper som har størst risiko for å bli begå lovbrudd, og eventuelt å havne i fengsel. Vi mener fengslingsstatistikken er egnet for en slik analyse.

Statistikken dekker de mest "alvorlige" tilfellene av unge lovbrøyttere, nemlig de som faktisk havner i fengsel. Det er grunn til å tro at disse ungdommene i særlig grad vil inneha eventuelle avvikende eller divergerende trekk som generelt gjør seg gjeldende hos unge lovbrøyttere. I den grad fengslingsstatistikken avdekker slike sammenhenger, kan disse danne grunnlag for å trekke generelle slutninger om ungdom og kriminalitet. Det er i den sammenhengen grunn til å påpeke at eventuelle grupper i samfunnet som utpeker seg med en høyere frekvens av innsettelse enn gjennomsnittet, ikke kan stemples som mer kriminelle enn andre; det er uansett bare en svært liten minoritet selv i "utsatte grupper" som havner i fengsel.

En annen begrunnelse for hvorfor man bør stille spørsmålet om hvem som sitter i fengsel, som forøvrig har lange tradisjoner innen kriminologien (se f.eks. Christie 2000, Garland 1990), er at vi bør lete etter eventuelle former for diskriminering eller urettferdighet i rettssystemet. I den grad enkelte sosiale grupper er overrepresentert i fengsel er det grunn til å stille spørsmål om disse kan ha blitt utsatt for en form for urettferdig behandling. Det er et spørsmål vi ikke vil ta stilling til i dette notatet.

Vi vil i denne delen foreta en begynnende analyse av de problemstillinger vi har skissert her⁴. Fengslingsstatistikken gir begrensede muligheter til studere sosial bakgrunn til de innsatte⁵, men vi vil forsøke å benytte de mulighetene som faktisk ligger der, på en best mulig måte. I tillegg til å fokusere på de innsattes alder, og spesielt gruppen ungdommer, vil vi trekke inn variablene kjønn, geografi og, til en viss grad, statsborgerskap. Kjønn, alder og statsborgerskap er enkle og uproblematisk variable som kan leses direkte ut av materialet. Geografi eller geografisk bakgrunn måles i fengslingsstatistikken bare med variabelen "fødselskommune". Vi mener bostedskommune hadde vært et bedre mål på geografisk bakgrunn, men et slikt mål er dessverre ikke en del av materialet. Likevel synes vi variabelen fødselskommune gir interessant informasjon, som det er verd å se nærmere på. Det er også grunn til å påpeke at for den yngste aldersgruppen i datamaterialet, som vi er interessert i, er nok avviket mellom fødselssted og bosted mindre enn for de eldre aldersgruppene. Vi tror altså at sannsynligheten for at en person har flyttet fra sin fødselskommune er mindre jo yngre en person er. Vi vil derfor, til tross for noen betenkeligheter, benytte variabelen fødselskommune i vår analyse.

Målet med vår analyse er å kunne si noe om eventuell overrepresentasjon av bestemte grupper av ungdommer i norske fengsler. Problemstillingen er derfor om det finnes noen sammenheng mellom de ovennevnte variablene og andel innsettelse i norske fengsler. Vi begynner med å se på variasjon mellom fylker. Tabell 3.4 viser innsettelse av ungdommer i 1999 og 2000 etter fødselsfylke og kjønn, i forhold til innbyggertall.

⁴ For en mer detaljert analyse basert på en utvalgsundersøkelse blant innsatte, se Skarøhamar 2002.

⁵ Kobling av fengslingsstatistikken til andre personregister i SSB, vil øke muligheten til å studere sosial bakgrunn. Vi har et ønske om å foreta en slik kobling i fremtiden, men det er en forholdsvis omfattende oppgave, som ikke lar seg gjennomføre i forbindelse med denne undersøkelsen.

Tabell 3.4 Nyinnsettelse av ungdommer (15 - 20 år) etter kjønn og fødselsfylke, 1999 og 2000. Per 100 000 innbyggere

	1999			2000		
	Gutter	Jenter	Alle	Gutter	Jenter	Alle
Totalt	640	37	345	613	35	330
Østfold	879	12	452	660	35	342
Akershus	305	32	172	230	13	124
Oslo	1 193	23	611	1 306	15	659
Hedmark	460	-	236	350	16	187
Oppland	424	49	243	381	-	197
Buskerud	572	13	300	535	-	274
Vestfold	531	13	280	580	27	311
Telemark	814	34	431	519	51	291
Aust-Agder	1 035	75	573	695	75	397
Vest-Agder	1 119	196	675	1 033	114	590
Rogaland	532	20	280	578	74	330
Hordaland	675	38	367	569	38	312
Sogn og Fjordane	319	23	172	293	23	160
Møre og Romsdal	501	62	286	628	52	347
Sør-Trøndelag	440	33	240	574	11	299
Nord-Trøndelag	548	61	310	555	62	313
Nordland	742	46	404	704	11	367
Troms	399	-	205	577	19	307
Finnmark	902	-	470	990	81	549

97 enheter i 1999 og 106 i 2000 er ikke med i analysen på grunn av ukjent fødselskommune, det samme gjelder henholdsvis 128 og 169 nyinnsettelse av utenlandske statsborgere.

Den mest tydelige sammenhengen i tabell 3.4 er velkjent fra annen fengslingsstatistikk: Gutter blir mye oftere satt i fengsel enn jenter. Jentene står for 11 prosent av nyinnsettelsene av ungdommer begge disse årene. Vi kan også lese klare geografiske forskjeller ut av tabellen. Oslo, Vest-Agder og Finnmark har flest nyinnsettelse i forhold til folketallet, mens Akershus og Sogn og Fjordane er tydeligst underrepresentert. Til tross for forholdsvis store geografiske forskjeller, er det vanskelig å se noe tydelig mønster i tabellen. Det er i så måte slående at så forskjellige deler av landet som Oslo og Finnmark begge havner høyt opp i denne statistikken. Likevel kan det virke som om Oslo er i en særstilling, med klart flest nyinnsettelse begge årene, samtidig som flere av fylkene med forholdsvis få innsettelse av ungdommer er rurale fylker. Det gjelder for eksempel Hedmark, Oppland og Sogn og Fjordane. En slik eventuell sammenheng er det grunn til å studere nærmere.

Statistisk sentralbyrå benytter flere ulike mål for å skille det man kan kalle urbane eller sentrale kommuner fra de rurale eller perifere. Innen kriminologien og i mer generelle offentlige debatter om kriminalitet forventes det ofte en sammenheng mellom urbanitet og kriminalitet. Vi vil derfor benytte det målet som vi mener best fanger opp grad av urbanitet, nemlig andel av befolkningen i en kommune som bor i tettbygde strøk. Gjennomsnittsverdien på denne indeksen i Norge er 77,3 prosent. Vi har foretatt en inndeling av kommuner i "spredtbygde", som er de som ligger under 77,3 prosent, eller "tettbygde", som er de som ligger over gjennomsnittet. Ved å fordele andel nyinnsettelse av ungdommer i 1999 og 2000 på disse to kategoriene av kommuner, kommer vi fram til tabell 3.5.

Tabell 3.5 Nyinnsettelse av ungdommer (15 - 20 år) etter kjønn og befolkningstetthet i fødselskommunen, 1999 og 2000. Per 100 000 innbyggere

	1999			2000		
	Gutter	Jenter	Alle	Gutter	Jenter	Alle
Totalt	636	36	343	613	35	330
Spredt befolket	258	13	139	217	13	118
Tett befolket	907	52	487	894	50	479

Tabellen viser en klar korrelasjon mellom urbanitet og fengslinger, i den forstand at ungdommer fra urbane strøk er overrepresentert i norske fengsel. Denne sammenhengen er gyldig for både gutter og jenter. Hvis resultatene i dette notatet skal benyttes ved iverksetting av tiltak mot ungdomskriminalitet, fremstår tabell 3.5 som et mulig utgangspunkt for å identifisere hvilke grupper slike tiltak bør rettes mot. Den mest typiske unge innsatte i følge tabell 3.5 er en gutt fra en by eller et urbant strøk. Jenter fra landet representerer den motsatte ytterligheten, med svært få innsettelse i forhold til befolkningen. Gutter fra urbane strøk har faktisk opp mot 70 ganger større sannsynlighet for å havne i fengsel enn jenter fra landet. Eventuelle tiltak mot ungdomskriminalitet vil derfor være mest effektive hvis de rettes mot den første av disse to gruppene.

Avslutningsvis finner vi det nødvendig å nevne en gruppe av innsettelse som ikke er en del av analysene i tabell 3.4 og 3.5: De utenlandske statsborgerne som ikke er født i Norge⁶. I 1999 var det 128 innsettelse av ungdommer i denne kategorien; et tall som gikk opp til 169 i 2000. Henholdsvis 15 og 6 av disse innsettelse var av jenter. Vi har ikke mulighet til å studere over- eller underrepresentasjon av denne gruppen i fengsel, da vi ikke har relevante "befolkningstall" å sammenligne med. For å relativisere tallene for innsettelse av utenlandske ungdommer i 1999 og 2000 kan vi nevne at disse utgjør henholdsvis 10 og 13 prosent av alle fengslinger av ungdommer. Vi har ikke noe godt grunnlag for å avgjøre om disse andelene er større eller mindre enn andelen av utenlandske ungdommer av alle ungdommer i Norge, men vi synes ikke tallene ser spesielt overraskende eller dramatiske ut⁷. Det er altså ingen grunn til å påstå at utenlandske ungdommer er hverken overrepresentert eller underrepresentert i norske fengsel.

6. Konklusjon

Vi har i dette notatet forsøkt å kaste lys over temaet ungdom og kriminalitet i Norge, med utgangspunkt i statistikken over fengslinger i Norge. To problemstillinger har stått sentralt: (1) hva er omfanget av ulike typer innsettelse av ungdom og hvilken bakgrunn har innsettelse? Og, (2) hvem er ungdommene som blir satt i fengsel i Norge?

Antallet innsettelse av ungdom i fengsel i løpet av et år har variert mellom cirka 1000 og 1200, eller mellom 320 og 360 per 100000 innbyggere, i perioden 1993 til 2000. En økende andel, som nærmer seg 50%, av disse er innsettelse i varetekt. De fleste innsettelse av ungdom har bakgrunn i enten vinningsforbrytelser, voldsforbrytelser eller trafikkforseelser.

De mest typiske ungdommene som blir satt i fengsel er gutter fra byene. Generelt har vi funnet at både urbanitet og kjønn har en klar sammenheng med fengslinger. Vi har videre ingen grunn til å tro, men kan heller ikke avvise, at ungdommer som er utenlandske statsborgere er overrepresentert blant ungdommer i fengsel i Norge.

⁶ Tallene kan riktignok inneholde noen personer som er født i Norge uten å ha et registrert fødested i Norge.

⁷ Disse andelene er betydelig større enn andel registrerte utenlandske statsborgere som er bosatt i Norge, men i tillegg er det grunn til å tro at det til enhver tid er en god del utenlandske statsborgere i Norge, med eller uten bosted i landet, og dette tallet er altså ukjent.

Litteratur

- Christie, Nils (2002): *Kriminalitetskontroll som industri : mot GULAG, vestlig type*, 3. rev. utgave, Oslo: Universitetsforlaget.
- Garland, David (1990): *Punishment and modern society: a study in social theory*, Oxford: Clarendon Press
- Greenwood, Peter W. (2002): "Juvenile Crime and Juvenile Justice", kapittel 4 i James Wilson and Joan Petersilia: *Crime: Public Policies for Crime Control*, San Francisco, CA: ICS Press.
- Haslund, Ulla (2003): *Straffereaksjoner mot unge. Kriminalitet blant barn og unge. Del 2.* Notat nr. 2003-14. Statistisk sentralbyrå.
- Hauge, Ragnar (2001): *Kriminalitetens årsaker*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Skarðhamar, Torbjørn (2002): *Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler*, Oslo: Universitetet i Oslo.
- Stene, Reid J. (2003): *Barn og unge inn i rettssystemet. Kriminalitet blant barn og unge. Del 1.* Notat nr. 2003-13. Statistisk sentralbyrå.
- Tolan, Patric (2002): "Crime Prevention: Focus on Youth" kapittel 5 i James Wilson and Joan Petersilia: *Crime: Public Policies for Crime Control*, San Francisco, CA: ICS Press.

De sist utgitte publikasjonene i serien Notater

- 2003/5 Y. Bergstrøm, J.H. Wang, S. Bakke og G. Haraldsen: Dokumentasjon og veiledning for implementering av Web-skjema i SSBs Web-portal. Utvikling av et rapporteringssystem via Internett for kvartalsvis investeringsstatistikk og detaljomsetningsindeksen innenfor rammen av IDUN-prosjektet. 69s.
- 2003/6 T. Dahle, A.K. Johnsen og D. Roll-Hansen: Utvikling av informasjonsmateriell til undersøkelsen som livserfaring og leseforståelse (Adult Literacy and Life Skills Survey - ALL) ved hjelp av fokusgrupper. 39s.
- 2003/7 H.C. Hougen og G.E. Wangen: WHO's Vekststudie av sped- og småbarn. Dokumentasjonsrapport. 12s.
- 2003/8 T. Smith: Vann- og avløpsgebyrer- en gjennomgang av kommunenes praksis. 65s.
- 2003/9 T.M. Normann: Omnibusundersøkelsen november/desember 2002. Dokumentasjonsrapport. 51s.
- 2003/10 E.Engelien og M. Steinnes: Tilgang til friluftsområder - metode og resultater 2002. 59s.
- 2003/11 Y. Dyvi: Virkningsberegninger på MODAG. 66s.
- 2003/12 A.K Johnsen og T.M. Normann: Evaluering av informasjonstiltak og Internetttilbud i Folke- og bolig tellingen 2001. Dokumentasjonsrapport. 30s.
- 2003/13 R.J. Stene: Barn og unge inn i rettssystemet. Kriminalitet blant barn og unge. Del 1. 65s.
- 2003/14 U. Haslund: Straffereaksjoner mot unge. Kriminalitet blant barn og unge. Del 2. 59s.
- 2003/15 J. Bergh: Ungdommer i norske fengsler. Kriminalitet blant barn og unge. Del 3. 19s.
- 2003/16 I. Kvalstad: SEDA - Sentrale data fra allmennlegetjenesten. Teknisk dokumentasjon. 136s.
- 2003/17 K.I. Bøe og T. Sandnes: FD - Trygd. Dokumentasjonsrapport. Statsansatte. 1992-2000. 28s.
- 2003/18 C. Nordseth og T. Sandnes: FD - Trygd. Dokumentasjonsrapport. Inntekt og formue, 1992-2000. 42s.
- 2003/19 A. Rolland (red.): Borger- og brukerundersøkelser i en modernisert offentlig sektor. 112s.
- 2003/20 A-K.Brændvang, E. Evensen, P. Løkkevik og H. Sande Olsen: Næringene hotell, restaurant og samferdsel. Dokumentasjon av beregningene i nasjonalregnskapet. 53s.
- 2003/21 I. Håland, T. Köber og S.Lyby: Kvalitetssikring av driftsrutinene AKU. 14s.
- 2003/22 H. Hartvedt og E. Frisvoll: Kobling av adresseregistrene i DSF og GAB 2002. Dokumentasjon av samsvar og avik. 34s.
- 2003/23 A. Akselsen og T. Sandnes: FD - Trygd. Dokumentasjonsrapport. Stønader til enslig forsørger. 1992-2001. 46s.
- 2003/24 C. Nordseth og T. Sandnes: FD - Trygd. Dokumentasjonsrapport. Foreløpig uførestønad. 1992-2001. 39s.
- 2003/25 S. Derakhshanfar og T. Sandnes: FD - Trygd. Dokumentasjonsrapport. Økonomisk sosialhjelp. 1992-2001. 35s.
- 2003/26 A. Akselsen, S. Lien og T. Sandnes: FD - Trygd. Dokumentasjonsrapport. Pensjoner. Grunn og hjelpestønader. 1992-2001. 113s.
- 2003/27 E. Eng Eikebak og R. Johannessen: Forventningsindikator - konsumprisene. November-mai 2003. 17s.
- 2003/28 A. K. Mevik: Usikkerhet i konjunkturbarometeret. 50s.
- 2003/30 T. Jørgensen: Dokumentasjon av prosjektet "Overgang utdanning-arbeid". Årgangene 1999-2000. 54s.